

OZIQ-OVQAT CHIQINDILARINI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI**Abduqodirova Nilufar Abdaxatovna**

SamISI "Iqtisodiy tahlil va statistika" kafedrası v.b. dotsenti, "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, "Xalqaro biznes va kreativ iqtisodiyot" kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada umumiy ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilarini boshqarishning nazariy asoslari va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tadqiq etilgan. Tadqiqotda Food Waste Theory, Sustainable Consumption Theory, Circular Economy, Food Waste Hierarchy va resurslar samaradorligi nazariyalari asosida oziq-ovqat chiqindilarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Samarqand viloyatidagi umumiy ovqatlanish korxonalarida misolida oziq-ovqat chiqindilarining tarkibi, ularni kamaytirishning iqtisodiy natijalari hamda korxonada rentabelligiga ta'siri baholangan. Tadqiqot natijalari oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish korxonalar xarajatlarini qisqartirish, resurslardan samarali foydalanish va rentabellikni oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Oziq-ovqat chiqindilarini boshqarishning integrallashgan modeli taklif etilib, uni amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *oziq-ovqat chiqindilari, Food Waste Management, umumiy ovqatlanish korxonalarida, barqaror iste'mol, aylanma iqtisodiyot, Food Waste Hierarchy, resurslar samaradorligi, iqtisodiy samaradorlik, rentabellik, ekologik menejment, barqaror rivojlanish.*

THEORETICAL BASIS OF FOOD WASTE MANAGEMENT

Annotation: *This article examines the theoretical foundations of food waste management in catering enterprises and its impact on economic efficiency. The study analyzes modern approaches to food waste management based on the theories of Food Waste Theory, Sustainable Consumption Theory, Circular Economy, Food Waste Hierarchy and resource efficiency. Using the example of catering enterprises in the Samarkand region, the composition of food waste, the economic results of its reduction, and the impact on the profitability of the enterprise were evaluated. The results of the study showed that reducing food waste helps reduce costs, use resources efficiently, and increase profitability. An integrated model of food waste management is proposed and recommendations for its implementation are developed.*

Keywords: *food waste, Food Waste Management, catering enterprises, sustainable consumption, circular economy, Food Waste Hierarchy, resource efficiency, economic efficiency, profitability, environmental management, sustainable development.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПИЩЕВЫМИ ОТХОДАМИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы управления пищевыми отходами на предприятиях общественного питания и его влияние на экономическую эффективность. В исследовании анализируются современные подходы к управлению пищевыми отходами на основе теорий пищевой теории отходов, теории устойчивого потребления, циркулярной экономики, иерархии пищевых отходов и ресурсоэффективности. На примере предприятий общественного питания Самаркандской области оценивается состав пищевых отходов, экономические результаты их сокращения и влияние на рентабельность предприятия. Результаты исследования показали, что сокращение пищевых отходов способствует снижению затрат, эффективному использованию ресурсов и повышению рентабельности. Предлагается интегрированная модель управления пищевыми отходами и разрабатываются рекомендации по ее внедрению.

Ключевые слова: пищевые отходы, управление пищевыми отходами, предприятия общественного питания, устойчивое потребление, циркулярная экономика, иерархия пищевых отходов, ресурсоэффективность, экономическая эффективность, рентабельность, экологическое управление, устойчивое развитие.

Kirish. So‘nggi yillarda oziq-ovqat chiqindilari muammosi global iqtisodiyot va ekologiyaning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyoda ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb uchdan bir qismi iste‘mol qilinmasdan yo‘qotiladi yoki chiqindiga aylanadi. Bu holat bir tomondan resurslarning samarasiz sarflanishiga, ikkinchi tomondan esa ekologik muammolarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

Umumiy ovqatlanish korxonalarini oziq-ovqat chiqindilarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Restoranlar, kafelar, fast-food korxonalarini va mehmonxonalar faoliyatida mahsulotlarni saqlash, tayyorlash va iste‘mol qilish jarayonlarida katta miqdorda oziq-ovqat qoldiqlari hosil bo‘ladi. Shu sababli oziq-ovqat chiqindilarini boshqarish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Asosiy qism. Oziq-ovqat chiqindilari nazariyasi (Food Waste Theory)

Bu nazariyaga ko‘ra, oziq-ovqat chiqindilari inson iste‘moli uchun yaroqli bo‘lgan, ammo turli sabablarga ko‘ra foydalanilmagan mahsulotlar yig‘indisidan iborat. Gustavsson va boshqalar tadqiqotlariga ko‘ra, oziq-ovqat yo‘qotishlari ishlab chiqarish, saqlash, logistika va iste‘mol bosqichlarida yuzaga keladi.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilarining asosiy sabablari:

- talabni noto‘g‘ri prognozlash;
- ortiqcha mahsulot xaridi;
- noto‘g‘ri saqlash;
- porsiyalar hajmining me‘yordan kattaligi;

- logistika va inventarizatsiya kamchiliklari.

Barqaror iste'mol nazariyasi (Sustainable Consumption Theory)

Barqaror iste'mol nazariyasiga ko'ra, resurslardan foydalanish jarayonida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy manfaatlar muvozanati ta'minlanishi zarur.

Ushbu nazariya umumiy ovqatlanish korxonalarida:

- oziq-ovqat isrofgarchiligini kamaytirish;
- energiya va suv tejamliligini oshirish;
- ekologik mas'uliyatni kuchaytirish

orqali amalga oshiriladi. Barqaror iste'mol nazariyasi XX asrning oxirlarida ekologik muammolarning kuchayishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi natijasida shakllangan bo'lib, uning asosiy maqsadi inson ehtiyojlarini qondirish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish hamda atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishdan iborat. Ushbu nazariya 1987-yilda e'lon qilingan

Brundtland komissiyasining "Our Common Future" hisobotida ilgari surilgan barqaror rivojlanish konsepsiyasiga asoslanadi.

Barqaror iste'mol nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy faoliyat jarayonida mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish hamda iste'mol qilish hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirishi bilan birga kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini cheklamasligi kerak. Mazkur yondashuv iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarining o'zaro uyg'unligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Nazariyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- resurslardan oqilona va samarali foydalanish;
- chiqindilar hajmini kamaytirish;
- qayta foydalanish va qayta ishlashni kengaytirish;
- energiya va suv sarfini optimallashtirish;
- ekologik toza mahsulot va xizmatlarni rag'batlantirish;
- iste'mol madaniyatini shakllantirish.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida faoliyatida barqaror iste'mol tamoyillarini qo'llash alohida ahamiyatga ega. Chunki restoranlar, kafelar va boshqa ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilari, qadoqlash materiallari va energiya sarfi yuqori ulushni tashkil etadi. Barqaror iste'mol yondashuvi ushbu korxonalarda mahsulotlarni xarid qilish, saqlash, qayta ishlash va iste'mol qilish jarayonlarini optimallashtirish orqali chiqindilar hajmini kamaytirish imkonini beradi.

Masalan, talabni prognozlash tizimlarini joriy etish, porsiyalar hajmini optimallashtirish, foydalanilmay qolgan oziq-ovqat mahsulotlarini qayta taqsimlash va ekologik qadoqlash vositalaridan foydalanish barqaror iste'molning amaliy ko'rinishlari hisoblanadi. Bunday yondashuv nafaqat ekologik foyda keltiradi, balki korxonalarining xarajatlarini kamaytirish va rentabelligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shunday qilib, barqaror iste'mol nazariyasi umumiy ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy samaradorlikni

oshirishning muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Mazkur nazariya asosida tashkil etilgan boshqaruv tizimi korxonalarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Aylanma iqtisodiyot nazariyasi (Circular Economy)

Aylanma iqtisodiyot modeli oziq-ovqat chiqindilarini iqtisodiy resurs sifatida qayta jalb qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Mazkur modelda:

- oziq-ovqat chiqindilaridan kompost ishlab chiqarish;
- biogaz olish;
- chorvachilik uchun yem sifatida foydalanish;
- qayta ishlash korxonalariga yetkazib berish

asosiy yo'nalishlar hisoblanadi.

Aylanma iqtisodiyot modeli korxonalarda chiqindilar hajmini kamaytirish bilan birga qo'shimcha daromad manbalarini ham yaratadi.

Food Waste Hierarchy nazariyasi

Yevropa Ittifoqi va FAO tomonidan keng qo'llaniladigan Food Waste Hierarchy modeli oziq-ovqat chiqindilarini boshqarishning ustuvor bosqichlarini belgilaydi:

1. Chiqindilar hosil bo'lishining oldini olish;
2. Oziq-ovqatni qayta taqsimlash;
3. Chorvachilikda foydalanish;
4. Qayta ishlash;
5. Energiya ishlab chiqarish;
6. Utilizatsiya qilish.

Mazkur yondashuv zamonaviy restoranlar faoliyatida eng samarali model sifatida e'tirof etiladi.

Resurslar samaradorligi nazariyasi

Resurslar samaradorligi nazariyasiga ko'ra, korxonaning iqtisodiy natijalari mavjud resurslardan foydalanish darajasiga bog'liq.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilari hajmining ortishi:

- mahsulot tannarxining oshishi;
- rentabellikning pasayishi;
- foydaning kamayishi

kabi salbiy oqibatlarga olib keladi.

Shuning uchun chiqindilarni kamaytirish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari va tahlili

So'rov natijalariga ko'ra, umumiy ovqatlanish korxonalarida hosil bo'layotgan chiqindilarning asosiy qismini oziq-ovqat qoldiqlari tashkil etadi.

1-jadval

Oziq-ovqat chiqindilarining tarkibi

Chiqindi turi	Ulushi (%)
Tayyor ovqat qoldiqlari	34,6
Sabzavot va meva qoldiqlari	27,8
Non mahsulotlari	14,5
Go'sht va baliq qoldiqlari	11,7
Boshqa chiqindilar	11,4

2-jadval

Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirishning iqtisodiy natijalari

Ko'rsatkich	Chiqindilar yuqori	Chiqindilar past
Mahsulot tannarxi (%)	68,4	57,2
Rentabellik (%)	11,8	21,4
Sof foyda (mln so'm)	84,6	156,8
Resurs tejalishi (%)	4,7	18,9

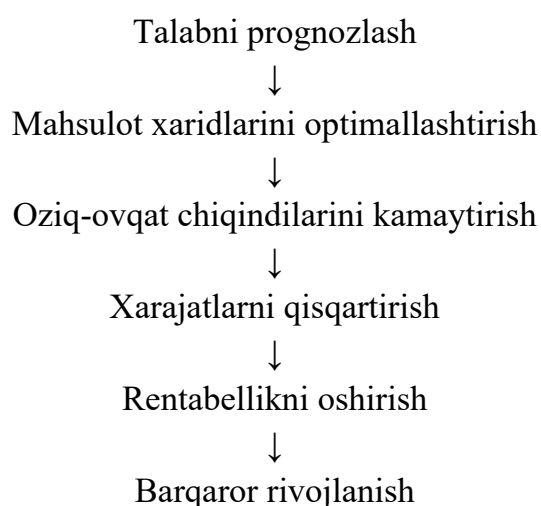
Natijalar oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirgan korxonalarda iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

- umumiy ovqatlanish korxonalarida oziq-ovqat chiqindilarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholandi;
- Food Waste Hierarchy modeli asosida boshqaruv mexanizmi ishlab chiqildi;
- oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlik ekonometrik jihatdan asoslandi;
- chiqindilarni boshqarishning integrallashgan modeli taklif qilindi.

Mualliflik konsepsiyasi

Taklif etilayotgan model:

Xulosa

Oziq-ovqat chiqindilarini boshqarish umumiy ovqatlanish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Chiqindilarni 10–15 foizga qisqartirish korxonalarining rentabelligini o‘rtacha 8–12 foizga oshirish imkonini beradi. Shu sababli zamonaviy restoran va xizmat ko‘rsatish korxonalarida Food Waste Management tizimlarini joriy etish strategik ahamiyat kasb etadi.